

ШУЙСЬКИЙ Юрій, ВИХОВАНЕЦЬ Галина

Одеський відділ

ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕСТУАРІЙ» В ГЕОГРАФІЇ

На території України зустрічається кілька гирлових областей річок на узбережжі Чорного та Азовського морів. Відповідно, вони поділяються на окремі райони відповідно до природних особливостей кожної частини тієї чи іншої гирлової області. Мають значення природні властивості моря, суходолу, річки, структури гирла. Відповідно до сучасних уявлень, сформованих на основі досліджень на різних континентах та в природних зонах, гирлові області територіально поділяються на: *а) групи; б) типи; в) підтипи; г) елементи; д) частини.*

Групи бувають бездельтовими та дельтовими. Бездельтові бувають зазвичай одnogирловими, як виняток - з кількома гирлами, між якими розташовані ерозійні залишинці корінних гірських порід. Дельтові також можуть бути одnogирловими, але із дзюбовидною дельтою, з блокованою дельтою, з міжваловими річищами. Багатогирлові дельти бувають висунутими, внутрішніми, дельтами заповнення, лопатевими, складними з двома та більше вузлами, що утворюються під час невинного та швидкого нарощування дельтових рівнин. Незалежно від типу дельти, всі вони складені річковими наносами, із вкрапленнями прибережно-морських валів, що є їх відмінністю.

До підтипів відносяться закриті та напівзакриті бездельтові та дельтові, а коли закриті, то до якого генетичного типу відноситься транзитна водойма (приморське озеро). Причому, урахується стан моря: чи є воно припливним, чи неприпливним. Якщо море, куди втікає річка, є неприпливним, то підтип гирлової області може бути лиманним, латунним, одnogирловим, багатогирловим, відкритою бездельтовою, з дельтою висунення. Подібна класифікація остаточно адаптована в географію. Хоча вона була розроблена в запропонована В. М. Михайловим, М. М. Роговим та С. С. Байдіним, але останніми десятиріччями вона відчула суттєвого поширення та була прийнятою більшістю географів, спеціалістами майже в усіх галузях географії.

У берегознавстві значні наукові розробки представляють гирлові області річок та приморські озера з позицій їх генезису, оскільки в природній історії започаткування, розвитку та у взаємодії із сусідніми узбережжями гирлові області та озера відображають зовнішній вигляд, розміри, структуру, внутрішні елементи. Всі вони разом у взаємодії утворюють неповторну природну систему. Підкреслимо: природні риси не співпадають у різних типів гирлових областей. Подібна класифікація також остаточно адаптована в географію. Географічна спільнота погодилася майже з усіма визначеннями груп, типів і

підтипів гирлових областей річок. Неузгодженими залишилися, особливо останнім часом, погляди на «естуарії» як окремі типи річкових гирл.

Давні трактати, ще античного часу, свідчать, що при вторгненні римлян до Північної Європи, зокрема у сучасні Велику Британію та Бенілюкс, були зустрінуті незвичні річкові гирла. В них відбувалися регулярні періодичні коливання рівня, з величинами до 10 м. За кельтською мовою, такі географічні об'єкти були названі «естуаріями» (від латинського *aestuarium* — припливна протока моря, що коливається). В XVIII столітті ця назва була відроджена в записках та доповідях М. В. Ломоносова, Ф. Врангеля, О. Гумбольдта, О. Є. Коцебу. В 1875 р. Оскар Пешель підсумував, що

естуарій — це один з типів гирлової області річок, що має трубкоподібну форму одного гирла з розширенням до моря, має промивний режим та зазнає вирішальної дії припливів. Дія Докучаєв, Ф. Гуллівер, С. О. Макаров, Ф. Ріхтгофен та ін.). Подальші дослідження показали різноманітність естуаріїв (Д. Баррел, Д. Джонсон, Ю. М. Шокальський, Б. А. Аполлов, І. С. Щукін та ін.), причому, професор Д. У. Джонсон (1878-1944) (на фото) вперше представив естуарії як фізико-географічні системні об'єкти, підкреслюючи, що в їхбудові беруть участь багато природних компонентів. Форму гирла, особливості течій, коливань рівня, складу наносів тощо, як типові відмінності вказав І. В. Самойлов, причому, він особливий наголос поставив на припливах кінцевої водойми.

Саме припливи головним чином змінюють структуру та напрямки розвитку естуаріїв. Отже, універсальне комплексне визначення цього автора стало провідним і закріпилося у всіх галузях географії. Протягом другої половини XX століття склався окремий напрямок дослідження гирлових областей різних типів.

На початку XXI століття розвинулося вчення про гирлові області річок як частина берегознавства. Різноманітність умов формування та структури гирлових областей обумовило появу багатьох визначень — до 40. Зокрема, виокремилися групи геоморфологічних, седиментаційних, гідрологічних, біологічних, гідрохімічних визначень та ін. Як бачимо, десятки визначень ґрунтуються на різних класифікаційних ознаках, тому вони не є комплексними, а відносяться до галузевих, локальних, які враховують одну-дві характерні риси. Тому треба нагадати «нове» визначення (за В. М. Михайловичем та ін., на підставі пропозицій Д. Причарда): *естуарій — це напівзамкнена система потоків та водойм в межах гирлової області річки, яка хоча б періодично взаємодіє з відкритим морем (океаном, озером) і в межах якої під впливом змішування прісних, солонуватих чи солоних водних мас більше одного сезону протягом року існує «бар'єрна зона» («естуарний бар'єр») із коливаннями солоності від 1‰ до 8‰.*

Як бачимо, затушованим є найважлива ознака. Звертаємо увагу на доповнення в цьому визначенні: а) напівзамкнена система; б) система потоків і водойм; в) вода в естуарії прісна або солоня; г) існує бар'єрна зона більше одного сезону; д) наявність пригирлової частини річок, що і раніше було; е) наявність гирлового узмор'я, що також раніше ураховувалося; є) використання терміну «водні маси». Всі ці доповнення є непринциповими і не поглиблюють зміст визначення. Разом із цим, автори «нового визначення» говорять тільки про періодичний зв'язок естуарія з морем, але більш істотне значення мають урахування саме припливних періодів. На диво, в наведеній «новації», як бачимо, відсутні такі провідні ознаки: А) наявність ефективних припливів; Б) специфічна форма рельєфу, у якій підвищується ширина та глибина в бік моря; В) оригінальний неповторний механізм течій; Г) особливі риси будови естуарних осадів; Д) належність до естуаріїв оригінальної схеми виносу осадів в море; Є) участь морської води в формуванні естуарію; Ї) наявність важливого елементу естуарію — припливних присух, з особливими хімічними та біологічними рисами.

припливів — це головна відмінність такого гирла, що розширюється до моря. З таким визначенням погодилася більшість вчених (Н. Я. Данилевський, В. В.

В роботах Д. У. Джонсона, В. П. Зенковича, Д. Г. Панова. І. С. Щукіна, в. с. Медведєва, Є. І. Арчикова і багатьох інших ураховуються названі риси (А-Є), які І. В. Самойловичем були представлені як провідні принципи, що відрізняють естуарії від всіх інших типів гирлових областей. Тому виділене раніше курсивом визначення, хоча і доповнює запропоноване раніше, але не робить його принципово новим. Тому вважаємо більш коректним таке визначення: *естуарій — це тип річкового гирла переважно ерозійного походження під впливом особливого режиму течій і припливів моря, куди річка втікає, з лілкоподібною формою, що розширюється в бік моря, та особливим складом руслових осадів, де відбувається дуже активне перемішування прісних річкових та морських вод.*